

УСЛОВИ ПОСТАНКА ДРЖАВА КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА*

Најстарије вести о Словенима постоје тек из I и II века наше ере, забележене од Плинија Старијег, Тацита и Птоломеја. Код ових писаца Словени се помињу под именом Венети. Области које су тада запоседали протезале су се од Карпата базеном Висле до Балтичког Мора. Ова пространа територија сматра се праомовином Словена, на којој је отпочео њихов аутохтон, самоникао развитак, и где се, наводно, формирала рано словенска народност (1).

Иако су подаци из тога времена врло оскудни, ипак се претпоставља да се нису сви Словени на означеној територији налазили на истом степену друштвено-економског и политичког развитка. Држали су тада врло велике просторе, са знатним разликама у конфигурацији земљишта, климатским, географским и другим условима, те се то различито морало одразити и на начин привређивања и на начин живота појединих рејона (2). Мада се на целом подручју живело од земљорадње и сточарства — у северним пределима преовлађивао је, наводно, паљевински систем у земљорадњи, док је у области Карпата и базена средњег Дњепра запажена употреба рала (3). Затим, овде су могли бити развијенији не само сточарство и земљорадња, већ и занатство и размена. Већи успон Словена у области Карпата и базена средњег Дњепра био је изазван, вероватно, и њиховим додиром с римским покрајинама у средњем Подунављу, као и с грчким колонијама на северној обали Црног Мора. — Саобразно томе, претпоставља се, да је у сектору на југу раније морало доћи и до стварања крупнијих словенских племена и повремених племенских савеза (4).

I

За време Велике сеобе народа један део Словена спуштао се у Панонску Низију и ка обалама Дунава. Нису познати узроци који

* Чланак је састављен према недавно објављеним Византиским изворима за историју народа Југославије, том I, издање Византолошког института САН, Београд, 1955.

(1) Историја народа Југославије, књ. I, стр. 64—65, Београд, 1953. — Име „Словени“ први пут се помиње почетком V века код византиског писца Псеудо-Цезарија Назијанског (Византински извори за историју народа Југославије, том I, стр. 3—5).

(2) Према извештајима Јордана „многобројна словенска племена насељавала су огромна пространства иза Карпата према северозападу ка реци Висли, а у источном правцу преко Дњепра све до области северно од Бугара, који су били на територији изнад Азовског Мора“ (Историја народа Југославије, књ. I, стр. 64).

(3) Осим тога „значајно је Тацитово запажање да се Венетска племена, мада не бораве стално у једном крају, ипак битно разликују од номада по томе што граде куће“ (Исто, стр. 64).

(4) Историја народа Југославије, књ. I, стр. 65—67. — Био би то период развитка људског друштва, како каже Енгелс — „чије су тековине сточарство и земљорадња, период у коме човек стиче методе за повећану производњу природних производа људском делатношћу“, разуме се, пошто је претходно пронађен метал од кога је скован „гвоздени раоник са сточном вучом, који је омогућио обрађивање земље у великим размерама...“, те према томе и „гушћу насељеност на мањем простору“ (Ф. Енгелс: Порекло породице, приватне својине и државе, стр. 28—29, издање „Културе“, Београд, 1950).

су ово померање изазвали — као што нису познати узроци који су покренули и Велику сеобу. Претпоставља се да су, осим притиска азиских народа, могли деловати и неки други, економски фактори. Највероватније множавање становништва (и то не само код Словена, већ и код осталих народа из Велике сеобе — Хуна, Авара, Германа) на бази развоја екстензивног сточарства и земљорадње, који увек, уз неразвијеност оруђа за производњу, повећавају потребу за новим земљиштем. Затим, њихово кретање могли су усмерити према југу и богате римске покрајине с десне обале Дунава и изгледу на богат плен. Што се тиче момента покретања Словена — једино је сигурно да почетком VI века масовније насељавају пределе данашње Влашке. Услед тога ова се покрајина, од стране неких византиских писаца, називала тада Склавинијом (5).

Средином VI века Словени и из „Склавиније“ и са других страна јако угрожавају границе Византије, залазећи у својим продорима дубоко на њену територију. Византија је принуђена да се брани ратним походима, а византиски владари, државници, писци, војсковође и правници да се озбиљније позабаве њиховим начином ратовања, материјалним условима живота, обичајима и религијом, у циљу проналажења успешних метода за одбрану. Отуд, од тога времена долазе и све чешће и све сигурније и озбиљније вести о Словенима.

Детаљније податке о становању Словена у подручју Дунава, као и о типу њихових насеља и расним особинама, доноси Прокопије, из прве половине VI века (530—545 или 552). Делећи их на „таљигаше“ или „скитничарске Сармате“, или „дивље“, „пастирске“, или пак „седилачке“, — Прокопије додаје да Словени „станују у бедним колибама, јако раштркани једни од других и сваки од њих и по више пута промени место насеља“ (6).

Али, већ у другој половини VI века (око 569 год.) Менандар помиње „села Словена... и поља“ с леве обале Дунава (7). По свом изгледу Словени су, према Менандару, — „високи и необично јаки, а у погледу боје тела и коже нису ни одвише бели, односно плави, нити сасвим прелазе у црно, него су сви риђи“. По нарави — „ретко се дешава да су рђави или злотвори“ (8).

С краја VI и почетка VII века има још више података о животу Словена код Псеудо-Маврикија. Он наводи да већ „села Словена леже на рекама једно до другот и у узајамној вези, а у близини су им шуме или мочваре или ритови“. Села се разликују на „велика“ и „мала“. — „Праве више излаза из места пребивања због опкољавања која их често задешавају“. — „У прелажењу река

(5) Византиски извори за историју народа Југославије, том I, стр. 17—21, 28, 35.

(6) Исто, код Прокопија, стр. 27—28 и 54.

(7) Византиски извори..., стр. 91—92.

(8) Исто, стр. 29—30. — На другом месту, напротив, Прокопије указује на „зверско“ држање Словена у рату према заробљеним РOMEЈИМА („Тако су Словени стално убијали оне на које би се намерили“).

вештији су од свих људи и одлично издржавају у води... — Имају „обиље свакојакних животиња и у камаре спремљених пољских производа, нарочито проса и хељде“ (9). — Уз то су словенска племена „многољудна и издржљива, лако подносећи и жегу и студен и кишу и голотињу тела и оскудицу хране“.

Из ових података, који су забележени о Словенима у току њиховог спуштања из првобитних предела ка обалама Дунава, може се уочити да се „скитничарски“ или „таљигашки“ или „дивљи“, какви су били средином VI века, Словени постепено преобраћају у „седилачке“. Затим, да њихова насеља, од јако раштрканих бедних колиба на почетку — крајем VI века већ „леже на рекама једно до другог и у узајамној вези“, а села им се деле на „велика“ и „мала“. У исхрани се исто тако напредовало до „обиља свакојакних животиња и у камаре спремљених пољских производа“.

Промене у материјалним условима живота настале у току једног века, праћене су истовремено променама и у друштвено-политичком уређењу Словена. А ове су добиле свој одраз и у идеологији, односно у њиховој религији. — Тако, почетком V века под именом „Склавини“ или „Подунавци“ (дакле док су још били „скитничарски“), — код Псеудо-Цезарија Словени су „дивљи, слободни и без поглавара, пошто своје вође и старешине стално убијају било на гозби било на путу...“ (10).

У првој половини VI века Прокопије забележио је да Словенима „не влада један човек, него од давнина живе у демократији и стога се код њих на заједничком скупу свршавају како повољни тако и неповољни јавни послови...“ „Верују... да је један од богова творац муње, једини господар света, а жртвују му говеда и све остале жртвене животиње... Сем тога, обожавају и реке и нимфе (виле) и друга нека нижа божанства и свима њима приносе жртве и по тим жртвама враћају“ (11).

Псеудо-Маврикије забележио је да су Словени крајем VI века и почетком VII века — „слободни, недопуштајући никако да буду поробљени или да се њима влада, нарочито у својој земљи“, као и да „имају много главара“ који се „међусобно не слажу“ (12). — Ратне заробљенике, наводно, — „не задржавају у ропству неограничено време као остали народи, него им после тачно одређеног рока, остављају на вољу да се, уз извесну откупнину, поврате у своју земљу, или остају тамо као слободни људи и пријатељи“ (13).

Према добронамерним странцима, наводно, Словени се опходе врло пријатељски и у случају да неки од њих настрада док је у гостима против домаћина се покреће крвна освета (14).

(9) Исто, стр. 131—141.

(10) Византиски извори..., стр. 4—5. Дело: Caesarii Dialogi.

(11) Исто, код Прокопија, стр. 34, 26—27.

(12) Исто, код Псеудо-Маврикија, стр. 138.

(13) Исто, стр. 131.

(14) Исто, стр. 130—131.

У погледу начина ратовања и наоружања као и ратне тактике, византиски писци наводе да Словени с једне стране, — „дивљи“, „несложни“, „са много главара који се међусобно не слажу“ и који у „рат улазе без претходне објаве, а завршавају га једино под притиском оружја“, — с друге стране, „при ступању у борбу као пешадија наваљују на непријатеља групно. „Носећи у рукама „мале штитове и копља“ и скривени за „за какав мали камен или ма какво дрво“ одатле насрћу на непријатеља. („То они стално упражњавају у Подунављу, где им је седиште, против РOMEЈА и других варвара.“) (15)

Колику су опасност такви Словени претстављали за Византију види се из мера које су против њих предузимали византиски цареви. Да би спречио упаде Словена и других варвара („овим за ратовање бескрајно загрејаним племенима“) Јустинијан I осигурао је северну границу државе, односно, десну обалу Дунава (и „унутрашњост“) — „многобројним утврдама... и дуж читаве обале разместио војне стражарнице („неисказано много стражарских кула“) да би помоћу њих спречио прелажење... неумољивих и дивљих непријатеља“ (16).

Али, ни утврђења ни војни отпор Византије нису задржали Словене и њихови су напади из године у годину бивали све јачи. — Прокопије извештава да су Словени из Подунавља 548 „прешавши реку Дунав починили страшна злодела над свим Илирима све до становника Драча...“ — У том походу, наводно, пошло им је за руком „да освоје и много тамошњих тврђава које су дотле сматране као сигурне... За њима су ишли илирски архонти са војском од петнаест хиљада људи, али нису имали смелости да се игде сасвим приближе непријатељима“ (17).

Године 550 поново је војска Словена „неочекивано“ поразила „архонте ромејске војске у Илирику и Тракији“ (18). — И у овом походу заузели су Словени наводно „много тврђава“. — Уз описивање освајања града Тапира (19) Прокопије указује и на свирепост држање Словена према заробљеним Ромејима (на спаљивање, набијање на колац и др.).

Године 551 поново је „на земљиште Ромеја провалила толика маса Словена као никад пре...“, с намером да освоји Солун. Обавештени да најистакнутији Јустинијанови војсковођа Герман долази у помоћ Солуну и Словени су променили правац кретања и „прешавши редом све илирске планине створише се у Далмацији“. И онде, „поделивши се у три групе... починише страховита недела... пљач-

(15) Исто, стр. 35.

(16) Исто, стр. 54, 58, 66.

(17) Исто, стр. 38 (све код византиског писца Прокопија).

(18) Византиски извори, код Прокопија, стр. 41.

(19) Док се посада овога града бранила од Словена поливањем са градских зидина „јаким загрејаним уљем и смолом“ и бацањем камења, дотле Словени „притиснуше мноштвом стрела и присилише их на повлачење са ивице зида, те прислонише лествице уз бедем и заузеше град на јуриш“ (Исто, стр. 43).

кајући тамошње крајеве, не путем препада, него презимљујући као у сопственој земљи без икаква страха од непријатеља“ (20).

Исте године Прокопије помиње и други поход у коме је „велико мноштво Словена“ препливало Илирик. У том походу Словени „просто више нису могли да иду напред, јер су са собом гонили неизмеран плен у људству и разној стоци и свакојаком благу“ (21).

У току ових ратова дешавало се да и варвари, односно Словени, претрпе пораз од византиске војске. Прокопије каже да се није „ни Персијанцима на Сараценима ни Хунима ни племену Словена дешавало да неповређени напусте РOMEјску земљу. Јер приликом наступања, а још више при опсадама градова и у биткама, нападајући у многе невоље, нису ни они ништа мање уништавани“ (22).

Описујући походе Словена на Византију византиски писци не помињу ниједног словенског војсковођу. Помиње се „мноштво Словена“ или „огромна маса Словена“, који су пустошили чак до Јелaде, и, што је посебно важно, помиње се и њихово „групно наступање“ итд., али се не каже ни ко их је од вођа предводио, ни под чијом су командом пустошили. Напротив, описујући ратну тактику, наоружање и друге околности под којима су Словени ратовали, на више места препоручују да треба, пре поласка на Словене, „пустити глас да ће напад против њих уследити и са друге стране... тако да ниједан њихов војвода, кад се сваки због такве гласине и слутње буде забринуо за своју земљу, не уграби прилику да се с другима уједини и војсци невоље не зада“ (23). — На другом месту каже да како код Словена „има много главара и пошто се међусобно не слажу, није неумесно неке од њих придобијати... било речима било даровима, нарочито оне ближе граници, а нападати друге, да не би (наше) непријатељство против свију створило код њих јединство или власт једнога“ (24). — И на трећем месту Псеудо-Маврикије препоручује да се Словенима у њиховим селима никако не пружи могућност „да се сједине“ (25).

Отуд, према подацима о ратовању могло би се претпоставити да су Словени, све до пред крај VI века, нападали Византију по племенима, у већим или мањим групама, али без трајнијег унутрашњег јединства и без чврстих племенских савеза.

Обједињавању Словена и њиховом даљем политичком развоју много је допринела појава Авара. У савезу с Аварима Словени су постигли најзначајније успехе у ратовима с Византијом, који су им обезбедили и насељавање на византиску територију.

(20) Исто, стр. 47.

(21) Исто, стр. 48—49.

(22) Исто, стр. 52.

(23) Исто, код Псеудо-Маврикија, стр. 136.

(24) Исто, стр. 138.

(25) Исто, стр. 140. Подвукла Р. Г.

II

Авари или Обри, племе турског порекла, кренули су средином VI века из Централне Азије у Европу под притиском западних Турака са седиштем у Туркестану. Преко територије, која се протезала изнад Црног Мора, прешли у средње Подунавље и ту се задржали. Њихова војска бројала је тада око 20.000 војника, углавном коњаника. Били су чврсто уједињени под својим војсковођом који се звао хаган. По доласку, понудили су Византији, уз велику новчану накнаду, војну помоћ против племена која су из области Кавказа нападали Византију. Покорили су Бугаре на северној обали Црног Мора, дошли до ушћа Дунава и угрозили, вероватно, и онде настанене Словене. Населили су се у Панонској Низији источно од Дунава, пошто су претходно подјармили и раније досељене Гепиде, као и остатке Словена и Хуна. Овим припајањем војска им је нарасла на 50.000 ратника. Био је то велики племенски савез разнородних племена на границама Византије у коме су доминирали Авари — због своје раније постигнуте, чвршће војне организације, јако истакнуте улоге војсковође, због веће ратоборности и организоване покретљивости (26).

Заплетена тада у тешке ратове и с Персијанцима и у Италији Византија није била у стању да се и против Авара с војском ангажује. Цар Тиберије настојао је да нову опасност отклони дипломатским путем користећи се ранијом тактиком Јустинијановом (27). Године 576—579 послао је изасланство аварском вођи Бајану да би га наговорило да зарати против Словена. У случају успеха овим би се паралисала два непријатеља. Бајан је, наводно, и заратио „пустошећи поља“ и „палећи села Словена“, истичући притом да у рат није ушао на потстрек Византије, већ због тога што се Словени нису покорили Аварима, нити су пристали на плаћање данка (28). Поводом овог аварско-словенског сукоба Менандар је забележио да је, на тражење хагана да се Словени и у Склавинији покоре, одговорио словенски вођ Дауритије (и друге „вође с њим рекоше“): „ко је... тај од људи који се греје на сунчевој светлости који ће по-

(26) Од 562 или 568 до 582 Авари су имали војсковођу по имену Бајана, у чијој је породици већ било успостављено наслеђивање функције. — „Бајан је био највећи аварски вођа друге половине VI века. Под његовим вођством извојевали су Авари своје највеће победе у борби с Византијом и осталим народима на Балканском Полуострву“. Њега је наследио млађи син, а овога је збацио старији (Византиски извори..., код Менандра Протектора, стр. 87).

(27) „Целокупна Јустинијанова политика на Дунаву оснивала се на одржавању равнотеже и узајамне борбе међу варварима. Јустинијаново напуштање те политике отворило је врата Аварима“ (Византиски извори..., стр. 95).

(28) Словени у Склавинији, рекло би се, имали су независтан положај и према Византији и према Аварима бар у овом моменту. И како дотле нису пустошени, код њих су се морала нагомилати блага опљачкана од Византије. Ово би могло послужити као стварни разлог за напад Авара на Словене (Исто, стр. 91—92).

корити нашу снагу? Навикли смо, наиме да владамо туђим а не други нашим. У то смо сигурни док буде ратова и мачева“ (29).

Забелешка Менандра садржи два важна податка: први о вођи Дауритију, на основу кога се претпоставља да су Словени у Склавинији осамдесетих година VI века већ били уједињени под једним војсковођом, и други, да су напредовали и у наоружању, пошто се уз раније податке о употреби штита, стреле и копља (30), у одговору Словена помиње и мач.

Како су се даље развијали односи између Авара и Словена о томе немамо јасних обавештења све до 586 године. Код Менандра се помиње да се 581 у Тракији прикупио ради пљачке „народ Словена више од 100.000“ (31). У времену од 582—592 забележени су неки заједнички напади Авара и Словена на Византију и велики противнапади византиског цара Маврикија (32). Услед неуспеха противнапада вероватно је Византија и била принуђена да закључи примирје пристајући на плаћање данка Аварима у висини од 100.000 златника. Те године Авари су заузели и најудаљеније византиско утврђење Сирмиум (33) — врло погодно за напад на Византију.

Године 585 забележено је да су Словени, наводно, наговорени од Авара „опустошили највећи део РOMEЈСКЕ земље“ (34). Следеће године Словени и Авари већ заједнички нападају Солун, пошто је годину дана раније пропао самосталан напад „одабраног цвета читавог племена Словена“ (35). У извору се наводи да је аварски хаган за ову опсаду „позвао себи сву неверу из Склавиније... њему се наиме покораваше цео тај народ — и помешавши с њима и неке друге варваре, *нареди им* да заједно пођу у поход против богом штићеног Солуна“. Колико је велика била аварско-словенска маса која је учествовала у опсади види се из напомене да су „реке и извори пресушили крај којих би засели логорујући и сву земљу, којом прођоше, оставише као долину уништења...“ (36). — Из описа опсаде произилази да су се Словени тада несумњиво налазили под аварском доминацијом.

Године 593 Словени су, по наређењу аварског хагана, вршили припреме и за опседање Сингидунума (Наводно: хаган им је наредио „да начине мноштво пловила“) (37). Али, има података који указују и на то да примирја склапана између Византије и аварског ха-

(29) Исто.

(30) Исто, Менандар, стр. 92. — „Оружају се малим копљима, сваки човек са по два, а неки од њих и добрим, али тешко носивим штитовима. Служе се и дрвеним луковима и малим стрелицама које су намазане отровном течностју“ (Исто, стр. 133—134).

(31) Византиски извори..., Менандар, стр. 96.

(32) Исто, Теофилакт Симоката, стр. 105 („Научили су Словени да ратују боље но РOMEЈИ... иако прости људи...“).

(33) Исто, стр. 107.

(34) Исто, стр. 107 („Наваливши у густим јатима као какве звезде падавице стигну све до такозваног Дугог зида и приреде силан покољ“).

(35) Исто, *Miracula s. Demetrii*, стр. 176.

(36) Исто, стр. 177. Подвукла Р. Г.

(37) Исто, Т. Симоката, стр. 112.

гана нису обухватала и Склавинију, и да је „Цариград „влашке“ Словене третирао као политички посебну и од Авара независну групу племена“ (38). — Тако је 594 византиски стратег Приск добио наређење да спречи прелаз ових Словена преко Дунава, и то на њиховој територији, иако је нешто раније с Аварима закључено примирје (наводи се да се Прискова војска против тога побунила наводно што је тамо јака зима, а „варварске масе неосвојиве“) (39). Међутим, изгледа да је Приск имао успеха у овом подухвату, па је то „љутило“ аварског хагана (који је патио „од уображене свемоћи“), — те је „наредио да се словенске групе пребацују преко Дунава и нападну Ромеје“. Међутим, наговорен од „аварских великаша“ пристао је да обустави рат, пошто му је обећан богат плен. (Ромеји су по речима хагана — „на његову земљу заратили и о његове се поданике огрешили“.) (40)

Године 614—618 Словени и Авари заједнички су нападали Солун, с тим што су Авари дошли у помоћ Словенима (који су „окужили град као смртоносни венац“) — на позив словенског вође Хаџона (41). Напад је предузет с циљем да „ни тај једини (град) не буде више у њиховој средини... — окружен њиховим (словенским) насељима...“ А затим и због тога што „он прима и све избеглице из Подунавља, Паноније, Дакије, Дарданије, као и осталих провинција и градова и пружа им уточиште“ (42). Овде су тако исто веома важна два податка: први, о једном словенском вођи по имену Хаџон, и други, о већ насељеним Словенима у залеђу Солуна (43).

Године 626 Авари и Словени извршили су велики напад и на Цариград. Теодор Синкел забележио је поводом тога да су „Словени стекли огромно искуство у борби с морем откад и они уђоше у полове Ромеја“ (44).

(38) Исто, стр. 113.

(39) Исто, стр. 116.

(40) Исто.

(41) Исто, *Miracula s. Demetrii*, стр. 191. — „Поменути аварски хаган, живо настојећи да им испуни жељу прикупи унутар своје управе сва варварска племена, заједно са безбројном масом свих Словена, и многих других народа...“ (Исто, стр. 195). — За опсаду града с мора Словени су изградили чамце истесане из једног дебла, а с копна су употребљавали „рој стрела густ као зимске снежне пахуљице... и замрачише дан бацањем стрела и камења“ (Исто, стр. 192).

(42) Исто, стр. 195.

(43) Уз вођу Хаџона први пут се помињу и имена словенских племена — „неизмерно мноштво састављено од Драгувита, Велегезита, Вајунита, Верзита“ и др. Осим тога овде се помињу и „кнезови племена Драгувита...“ (Исто, стр. 186—187 и 204).

(44) Исто, стр. 164—165. — Пошто су десет дана опседали град са копна и са мора (употребише против њега многе ратне справе и увевши у издубљене чамце са Дунава неизмерно и „безбројно мноштво“, испунише њима залив Златни Рог). — Словени су у опсади Цариграда претрпели велики пораз на мору и изгубивши много људи, вратили су се са великом срамотом у своје крајеве (Ускршња хроника).

Али, три године доцније дошло је до сукоба и између Авара и Словена. Овај сукоб онемогућио је њихову даљу заједничку и јединствену борбу (45).

Доминација Авара у аварско-словенском племенском савезу за време највећих ратова с Византијом и насељавања Словена на византиску територију, била је условљена дотадашњим развитком словенских племена и војном организацијом Авара.

По занимању сточари и земљорадници у време покретања из старе постојбине, Словени нису стигли у свом развоју да створе јаче и трајније племенске савезе који би им обезбедили самосталну успешну борбу — можда услед кратког временског размака од њиховог насељавања на леву обалу Дунава до надирања Авара. Отуд су се Авари, са својом коњицом, са истакнутим војсковођом, као јаким заметком и претставником централне власти у личности хагана, и могли наметнути мање ратоборним и расцепканим групама Словена. Каналишући њихову борбу на знатније ратне подухвате, а нарочито на опседање градова, деловали су као обједињујућа снага у политичком развоју Словена. Окупљајући их под својим руководством за заједничке велике нападе, Авари су, наводно, надокнадили „на посебан начин извесну друштвену незрелост Словена“ (46). Међутим, како се у савезима разнородних племена успостављају и неравноправни односи подређених и доминирајућих племена, у коме ови последњи не само што располажу војском потчињених племена, већ им узимају и део ратног плена, а затим и данак (па у случају оскудице и пљачкају подређена племена), — то се тим истовремено ствара и основ не само за груписање сродних племена у чвршћи савез око једне војне команде, већ и за борбу против доминирајућег племена у случају злоупотребе положаја.

Да је између Словена и Авара дошло и до савеза и до раскида на означени начин потврђује се вестима из сачуваних византиских извора. Тако је на једном месту забележено „да једино племена Бугара и Турака (којима припадају и Авари) уређују... бојни ред, јачи од осталих скитских народа, сложено се борећи под заповедништвом једног војсковође“ (47), док насупрот овима „скитски народи (где долазе и Словени) имају, такорећи, једкообразан начин живота и ратовања“... „пошто немају војног поретка“ (48). На основу овог податка може се претпоставити да је војна превласт Авара над Словенима обезбедила и њихову доминацију у савезу, а чвршће груписање словенских племена у том савезу уз помоћ Авара, омогућило је Словенима и успешну борбу против Авара, кад су ови почели да

(45) Исто, Георгије Писидас, стр. 158 („... окрвављени међусобним убијањем у многе су ометени за вођење јединствене борбе...“).

(46) Историја народа Југославије, књ. I, стр. 78.

(47) Византиски извори..., тактика Лава VI, стр. 259.

(48) Исто, стр. 258.

угрожавају њихове битне интересе (натурањем данка, отимањем ратног плена и натеривањем у безуспешне ратне походе, као што је опседање јако утврђених градова — Цариграда и Солуна). Није искључено да је пораз Словена на мору приликом опсаде Цариграда, који су организовали Авари, послужио као непосредан повод за међусобан рат и раскид аварско-словенског односа (49). Јер у даљим византиским вестима словенско-аварски савез се више не помиње.

На основу изнетих података из доба ратовања Словена с Византијом, може се донети неколико општих закључака о њиховом друштвеном уређењу пре насељавања Балкана.

1. Словени у VI веку запоседају леву обалу Дунава по родовима и племенима, заснивајући тамо сталнија насеља и развијајући земљорадњу и сточарство. — Ово доводи неминовно до раскидања родовско-племенских веза. Прво се види из напомене да „племена Словена“ угрожавају ромејску територију, а друго из података о постепеном побољшавању животних услова, о већим и мањим селима Словена, о обезбеђењу њихових насеља, о пуним амбарима пољопривредних производа. На крају, то се види и из података о усавршавању ратне технике и наоружања. Успон у разитку и раслојавање словенског друштва настају добрим делом и услед ратова и великог плена, као и услед додира са далеко развијенијим византиским областима. Све промене, међутим, не могу се објаснити само византиским утицајем. Већ ранији развитак земљорадње, сточарства и занатства, о чему сведоче и извесни археолошки налази из закарпатских области, омогућили су им прихватање и усавршавање поменутих врста занимања и напредак у наоружању.

2. Претпоставља се да је и код словенских племена унутрашњи поредак био успостављен на исти или на сличан начин као и код других народа на истом степену разитка. А то значи да су и код Словена постојали родовско-племенски органи са одређеним друштвеним функцијама, који су успостављени ради одржања унутрашњег реда и поштовања друштвених норми. На то указују како подаци о многим главарима код Словена, тако и подаци о начину обављања јавних послова.

3. Све важније друштвене функције у словенским племенима обављали су — војсковође, већа старешина и народне скупштине, —

(49) „То не беше једна битка ни једноставна борба, него многострука, сложена и на разним странама. Словен удружен са Хуном, Скит са Бугарином, а с друге стране Међанин (Персијанац) са Скитом, сви ти народи, различити по језику и удаљени једни од других, заједнички заратише против нас...“ — Опсада Цариграда није успела пошто је град био јако утврђен и добро брањен. Сви ови народи учествовали су у нападу под вођством аварског војсковође. (Исто, Георгије Писидас, стр. 156). — Настањени у Панонској Низини Авари у VIII веку долазе у сукоб са франачком војском. Карло Велики разбио је њихову војну организацију и од тога времена Авари се не помињу као посебна група. Вероватно су се утопили међу словенска и германска племена.

(карактеристични органи „војне демократије“). — Мада се истакнуте словенске војсковође често не помињу — помињу се ипак (Дауритије и Хаџон) у два важна момента у животу Словена. Наиме, у моменту притиска Авара и наметања аварске доминације, а затим, и приликом велике аварско-словенске опсаде Солуна. — Напомене о решавању јавних послова „на заједничком скупу“ указују да је и код Словена постојала *племенска скупштина* у коју су улазили сви саплеменици. — Из одговора, пак, војсковође Дауритија, којим одбија покораване Аварима и плаћање данка, и додатка да су се и „друге вође с тим сложиле“, види се да је практиковано сазивање и „*већа старешина*“. — Сви ови органи вршили су војне, судске и верске функције. — Војсковођа је вероватно био биран и од већа и од племенске скупштине на одређено време и пред веће ратне подухвате. (50). Зато је могао бити и збачен, па и убијен, у случају узурпације власти преко одређеног рока и датих овлашћења. Отуд и вест да Словени, наводно, „своје вође и старешине стално убијају, било на гозби било на путу“. Ово се могло често догађати (и узурпације и убиства) због непрекидних ратова и великих могућности богаћења војсковођа приграбљивањем ратног плена. — Судску функцију, која се састојала у суђењу и кажњавању припадника племена у случају повреде личности и имовине, затим због повреде култа и божанства — као и регулисања система крвне освете — обављале су родовско-племенске старешине. Тежи преступи изношени су пред племенску скупштину. — Исто тако племенске старешине обављале су и верске дужности које су се састојале у вршењу верских обреда — призивања духова и приношења дарова на жртвеник. Затим, враћања, прорицања судбине и догађаја итд. О свему томе има конкретних података код неких византиских писаца. — Пред *веће старешина* изношена су питања рата и закључења мира, плаћања и захтевања данка, као и тежи међуплеменски сукоби и спорови.

4. Обједињавање словенских племена у веће племенске савезе под једним војсковођом долазило је повремено. — На то указују не само подаци о истакнутим словенским вођама — Дауритију и Хаџону — већ много више препоруке византиских писаца да се по сваку цену спречи њихово јединство и „власт једнога“. Али, и осим тога, да су Словени већ тада били упознати са значајем „власти једнога човека“, види се и из података о религији Словена, који поред веровања у многе богове (и нимфе) — верују и у једног посебног бога кога сматрају „господаром света“ (појава монотеизма тако исто карактеристична за систем „војне демократије“). — Ако појемо од поставке да су религиозне претставе у много чему (бар у примитивним заједницама) одраз друштвеног стања, онда би хијерархиски ред успостављен у области религије могао одговарати хијерархиском реду у словенском друштвеном поретку, и обрнуто. — Према томе,

(50) У избору старешина одлучивали су лична храброст и ратна вештина.

веровање у много богова произилазило би из родовско-племенске расцепканости (сваки род и свако племе имали су неко своје божанство), а наговештаји о једном врховном богу (код Словена Перуну — богу муње) — одговарало би већ заведеној пракси избора једног војсковође над већом групом племена. Осим тога, и већи ратни подухвати не би се могли извести без једне чвршће команде и усклађивања војних операција, понекад и с копна и с мора, како је несумњиво било у опсадама Солуна и пре доласка Авара. — Разуме се, претставе код Словена о значају власти једнога човека нису имале много заједничког са претставама византиских писаца о таквој власти оличеној у личностима римских царева и војсковођа. Код Словена функција врховног војсковође била је изборна, као код Германа и других варварских народа на истом степену развика, а трајало је одређено време, према овлашћењу друштва. Револуционарне промене које ту власт уздижу до наследне функције у једној породици — они још нису достигли — бар о томе немамо сигурних података у византиским изворима. Тадање друштвено стање код Словена само је претходница оном поретку који се назива — установом монархије.

5. Ратовање Словена с Византијом све до пред крај VI века имало је претежно пљачкашки карактер. Забележено је од стране многих византиских писаца како се Словени са „богатим пленом“ или са „неизмерним благом“ враћају у „своју земљу“ — у подунавске области. Чести и такви ратови усмерили су посебним путем и раслојавање словенског друштва, стварајући имовинске разлике између породица, родова и племена на бази ратног плена. — У ратовима највише су се богатиле војне старешине. Већ по самом унутрашњем реду који у племенима влада, највећи део плена припадао је вођама. Била им је то надокнада од стране друштва и за успешно ратовање и за већи степен опасности којој се у ратовима излажу. Без тога не би имали разлога да се посебно залажу. Осим тога, изостао би и потстрек за истицање и других у ратној вештини, која је у то време од свих људских врлина била на највишој цени. Али, с друге стране, животна несигурност, непрекидни ратови и кретања успорили су код Словена развика производње употребом робовског рада. И овде су ратни плен и ратовања због плена, као и код других варварских народа, претстављали уносно занимање, неку врсту замене развика производње. — Отуд код Словена и одређен однос према ратним заробљеницима, наиме, појава адоптирања или пуштања на слободу уз извесну цену, или, просто уништавање.

6. На раслојавање словенског друштва указују и напомене византиских писаца о положају жене и неким односима у браку (51). Породица је код Словена тога времена несумњиво — патријархална,

(51) Псеудо-Маврикије наводи да су словенске жене „честите изнад сваке људске природе“ и да се после смрти мужева већина жена убија „не сматрајући животом живљење у удовишту“ (Византиски извори... , стр. 132).

а брак — моногамни. Жена је у породици затворена и подвргнута власти мужа. Сматрала се део њега самог, као оружје или накит, који су се исто тако полагали у гроб са умрлим ратником.

III

Средином VII века завршено је насељавање Словена на Балкан уз непрекидну борбу с Византијом и с Аварима. Њихово кретање у току насељавања ишло је у неколико праваца. — Једна велика група Словена населила је Источне Алпе — долину Муре, котлине — Цељску и Јубљанску, Источну Корушку, Горњо-дравску долину и долину Соче. Словени су продирали у ове области борећи се с Баварцима. Одатле су се ширили једним делом у Панонску Низију подвргавајући се власти Авара. Из Паноније и Склавиније кретале су се друге групе Словена према југу долинама Мораве и Вардара у залеђе Солуна. Са ове територије одвајали су се за Солун, затим према Цариграду, према Грчкој кроз Термопиле, онда за Егир и према Драчу. Словени су силазили и на Јејејско Море идући морем до Мале Азије. — Трећа група Словена продирала је између Дунава и балканског планинског венца према истоку до Анхиала на Црном Мору. — Далмацију су населили исто тако панонски Словени преко данашње Босне и Клиса до Салоне. Претпоставља се да је у VII веку и Грчка до Пелопонеза била насељена Словенима. — Наводно, интензивним словенским насељавањем нису били захваћени једино градови јужно од Македоније, брдовити предели, обала и јејејска острва — мада су и тамо нађени трагови словенских насеља.

Успешно ратовање Словена с Византијом и њихово насељавање на византиске територије олакшала су неколико фактора: прво, масовност и велика покретљивост Словена уз лако напуштање заповеднутих предела и прилагођавање новим, јер су им основна занимања била примитивна земљорадња и сточарство. Друго, друштвени поредак код Словена, односно родовско-племенска демократија са изборношћу органа и поштовања ауторитета вођа без принуде. Затим, томе је много допринео и савез с Аварима у коме је извршена концентрација већих снага Словена под једним војсковођом. Посебно, томе су много допринеле и околности у којима се Византија тада налазила.

Откад је Западно римско царство потпало под власт Германа, многе византиске владаре заокупљала је идеја о обнављању негдашње Римске империје. Најизразитији заступник ове идеје и борац за њено остварење био је цар Јустинијан I. Међутим, његови великодржавнички планови на обнови царства нису имали одговарајућу материјалну подлогу и погодне спољнополитичке околности. Јер, Јустинијан је наследио земљу ослабелу претходним ратовима, нарочито с Персијанцима, са мзлом домаћег елемента у војсци, уз то готово

опустошену од Гота и Хуна, који су током IV и V века прелазили Балканом. И док је западни део царства пропао под налетом Германа, Византија се одржала захваљујући једино својим великим финансиским средствима — пошто је од западног дела била и привредно јача и гушће насељена — и вештим дипломатским акцијама. Наиме, и с Персијанцима и с варварима Византија је ратовала, али се врло често откупљивала данком, паралисала њихове нападе преговорима, завађала међусобно варваре, на крају, примала их у војску и насељавала у своје покрајине. Оваквом тактиком посебно се истицао Јустинијан. Захваљујући тој тактици он је и могао да се упшта у велике ратове против Германа и у Италији и у Африци, који су тамо већ били засновали своје државе (52).

Уз ратове који су му и донели територијалне успехе, Јустинијан је имао велике идеје и остваривао их и у области грађевинарства и културе. Да би обезбедио потребна материјална средства и за вођење ратова на западу и за остваривање планова на унутрашњој рестаурацији царства, који су тешко оптерећивали државну касу, Јустинијан је сваки час расписивао нове порезе (53). Његове финансиске мере и апсолутистичка владавина изазвали су незадовољство у грађанству и страначке борбе а на селу честе сељачке устанке. И Јустинијаново време карактеришу, поред стварних територијалних успеха и у Африци и у Италији, као и врло значајне културне тековине — и грађански ратови и велики унутрашњи поремећаји.

У таквим околностима падају аварско-словенски напади на Византију. И добрим делом, Јустинијанови ратови и унутрашње кризе ратовима изазване олакшали су продирање Словена на Балкан. Јустинијан није био у стању да се истовремено и против њих јаче ангажује. А кад се ангажовао често његова војска није била способна да се прилагоди аварско-словенском начину ратовања. Уређена и концентрисана, наступајући по унапред утврђеном плану, — разбијена на једном месту и у мочварним пределима око обала Дунава, најчешће није могла да се поново групише и настави започету акцију. Авари и Словени, напротив, имали су и те предности над византиском војском, што су били далеко бројнији, и, затим, што су и разбијени могли да наставе успешне герилске борбе и са мањим групама.

После Јустинијанове смрти настали су врло тешки дани и за Византију и за његове наследнике. Они су имали да исправљају, како каже професор Острогорски, — „велике грешке — великог цара“.

Италију су, добрим делом, освојили Лонгобарди, а Шпанију Западни Готи. Уз то, како Византија није више била у стању да плаћа

(52) У Африци Вандали а у Шпанији Источни Готи основали су своје државе. Јустинијан је ослободио Италију, Северну Африку и део Шпаније са острвима Средоземног Мора.

(53) „... иако су... Хуни и Словени... поједине покрајине претворили у пустиње ипак никога не ослободи (Јустинијан) пореза...“ (Византиски извори..., Прокопије, стр. 53).

велики данак Персијанцима, и с њима је настављено ратовање које је трајало двадесет година. И као што су велики и скупи планови цара Јустинијана олакшали Словенима продирање на Балкан, тако су им тешке унутрашње прилике, у које су запали његови наследници, и ратови омогућиле стално настањивање. Са насељавањем, Словени постају један од најважнијих политичких фактора у историји Византије.

Најзнатнији византиски владари током словенског насељавања Балкана били су цареви Маврикије (582-602) и Ираклије (610-641). И ови владари нe само да су настојали да одрже територије стечене за време Јустинијана, већ се нису одрекли ни његове „универзалне идеје“. Само, мере које су ови владари предузимали за остваривање те идеје биле су много разумније, и, нарочито јевтиније. Маврикије је прво заратио против Словена и Авара на Дунаву увиђајући пресудну важност привредно јачих провинција Источног дела државе за обнову царства. — Маврикије није имао много успеха у овој борби против Словена на Дунаву, али је опсада Цариграда искључила Аваре. Затим, пошто су се за дуже време ослободили Персијанаца, код којих је избила побуна, приступили су реорганизацији државне управе. — Од територијалних остатака на западу образовани су егзархати — Равенски и Картагенски. Код егзарха, који су им стајали на челу, концентрисана је и цивилна и војна управа. Овим је дат основ милитаризацији римско-византиске државе која је имала огроман значај и за одржање и за проширивање њене територије. Осим тога, егзархати су послужили као узор и доцнијем уређењу тема цара Ираклија.

Кад је цар Ираклије дошао на власт изгледало је као да су државни оквири Византије били потпуно разбијени, пошто су Словени, ослобођени Авара, навалили свом снагом на Византију. Остали су јој Истра, затим, далматинска острва и неколико приморских градова у које су се склонили остаци грчко-латинског становништва. У Македонији, Словени нису заузели једино Солун. И, разуме се, Византија је држала још и Цариград са делом Источне Тракије.

Али, и на овако суженим територијалним позицијама, имајући притом у виду и велика освајања малоазиских области од стране Персијанаца, Византија је још увек била толико јака да се не само поново организује, већ и да овлада изгубљеним покрајинама, укључујући у свој домен и новодосељене Словене. — Победу су јој обезбедили елементи веће цивилизације и културе који су се видели и у њеној способности да пронађе ефикасне политичке мере за спасавање царства и онда кад је изгледало да више нема излаза. — У односу на Словене Византији су помогли, исто тако, тематско уређење, и, посебно, хришћанска црква.

Како је највећа опасност претила Византији од Персијанаца у Малој Азији, који су 614 заузели и „Свети град Јерусалим“ (што је поразно деловало на читав хришћански свет); а 625 заједно с Ава-

рима и Словенима опседали Цариград, — то је Ираклије прво организовао преостале малоазиске области. Поделио их је у четири велика округа који су обухватили више старих провинција. Те нове управне јединице или *теме* стављене су под команду стратега. Пошто су сличне промене извршене и у централној управи, нова организација власти добила је изразито војно обележје. У нове округе или *теме* насељавани су војници (54), којима су додељивани на уживање мањи земљишни поседи уз обавезу вршења војне службе. Ове *теме* обезбедиле су велике ратне успехе Византији не само у борби против Персијанаца, (а доцније и против Арабљана) већ и у ратовима против Словена — по њиховом досељењу.

Додељивање земље војницима у провинцијама било је од огромног значаја не само за реорганизацију византиске државе већ и за развитак Словена, који су се, добрим делом, помоћу тематског уређења и подвргли Византији. Јер, по темама насељавани су у првом реду Словени — чак и у малоазиске области. Тако је држава дошла до врло снажне домаће војске, а додељена имања обезбедила су њено издржавање. Овим су смањени и државни расходи, а с друге стране, стварањем војничких (стратиотских) имања јачао је слободан сеоски посед на рачун развоја феудализма (55). И захваљујући тематској организацији, односно милитаризацији државе, Византија је успела да се из хаоса подигне. — Ираклијеви наследници спроводили су тематско уређење свуда где се византиска власт проширивала.

IV

Подвргавање Словена византиској управи није извршено у свим деловима царства, а нарочито није извршено истим темпом и истим средствима у свим покрајинама. Брзина и начин укључивања зависили су не само од околности у којима се Византија налазила, већ и од стратегиског и привредног положаја појединих области. Затим, зависило је то и од односа снага између Византинаца и досељеника, — од могућности утицаја староседелаца на досељенике. На крају, и од жестине отпора Словена, јер се и подвргавање византиској власти као и насељавање вршило кроз непрекидну борбу и унутрашње међуплеменске сукобе.

Најважније стратегиске позиције са којих је Византија полазила у освајању територија запоседнутих Словенима биле су — Ца-

(54) Нови окрузи названи су темама по војним одредима који су се тако називали.

(55) Кад је Византија у току Велике сеобе народа, да би се одупрла Германима, била принуђена да често удара порез на сељаке, — сељаци су се, да би се одбранили од порезника, драговољно стављали под патронат велепоседника. Овим су губили слободу, па је процес везивања колона за земљу био у Византији завршен већ почетком V века. Међутим, велики поседи углавном су уништени у току даљих ратова. (Острогорски: Историја Византије, стр. 18).

риград, односно Источна Тракија и Солун (56). Са ових позиција Византија је вршила непрекидне офанзиве према словенским насељима, а у првом реду, у залеђа Солуна и Цариграда.

У другој половини VII века Словени који су населили Тракију потпали су (око 680) под власт Бугара (57). Теофан наводи да они „завладаше словенским народом... у близини... („над такозованих седам племена...“), који су били обавезни да им дају данак“ (58). Исте године и Нићифор је забележио да су Бугари „завладали словенским племенима... једнима наредили да чувају области близу Аварима, а другима крајеве близу Ромејског царства“ (59). Међутим, како су ови Словени, бавећи се земљорадњом и „разним занатима“, били на „знатно“ вишем ступњу развитка од бугарских нападача, то су се Бугари, наводно, врло брзо претопили у словенској средини, изгубивши већ крајем IX века и свој језик и племенске особине. Стапање Словена и Бугара на овој територији омогућено је уврштавањем родовско-племенских старешина Словена (жупана) у састав бугарске племенске аристократије (бојаре), са којима су заједно запосели најбоља земљишта, натурајући становништву феудалне обавезе, наслеђене од Византије. У даљем развоју кроз непрекидне унутрашње сукобе и јачање феудалних снага, и с једне и с друге стране, уз словенско-бугарска трвења око врховне власти, учврстило се постепено бугарско племство и бугарска државност са претежно словенским народним елементом. Византија је била принуђена да је призна, у прво време плаћањем великог данка, кадгод је губила битку у рату с Бугарима, не напуштајући ипак мисао и о њеном уништењу. Али у IX веку Бугарска је нагло ојачала ширећи се ван Источне Тракије на рачун Византије, као и на рачун територија запоседнутих Словенима. Са своје стране, Византија је вршила непрекидни утицај на државни живот Бугарске, — највише путем покрштавања Бугара и Словена. Затечени феудални односи, натурална привреда и изграђена функција бугарског хагана, одредили су облик државног уређења — односно феудални друштвено-економски поредак и феудалну монархију.

Најкомпактније масе Словена насељене у залеђу Солуна, а на територији грчко-римске покрајине Македоније — биле су изложене и најнепосреднијем и најјачем утицају Византије (60).

(56) И поред више покушаја Словенима није полазило за руком да освоје Солун.

(57) Наводно, кад је умро Куварт хан „Велике Бугарске“, која се налазила на западној обали Азовског Мора, један од његових синова, хан Аспарух, са делом Бугара војнички добро организованих, упутио се на Византију.

(58) Византиски извори..., Теофан, стр. 225.

(59) Исто, Нићифор, стр. 241.

(60) У областима јужно од Македоније врло брзо по досељењу извршена је најпунуја грецизација словенског становништва. Бројност византиског елемента и њихова културна преминација допринели су утапању Словена у староседеоце — слично процесу спајања словенског елемента и Бугара у Тракији.

Интересантно је да су се и ове области у даљим византиским изеорима називале „Склавинијом“ (61). — Из ове нове „Склавиније“ Словени су непрекидно нападали Солун у тежњи да обезбеде нормалан излаз на море компактним словенским насељима у његовој позадини. Али, и Византија је непрекидно ратовима настојала да подвргне својој власти ове плодне и за њу стратегиски врло важне покрајине. Има података да је с времена на време, и бар делимично, имала успеха чак и у току VII и VIII века. Велики успеси долазе тек после неколико великих ратних похода — Костантина II (око 658), цара Јустинијана II (688) и Константина V (758). — Наиме, крајем VIII века основана је тема Македонија која је обухватила западне делове Источне Тркије са седиштем у Адријанопољу. У првој половини IX века и Солун и Драч са околинама постали су посебне теме, а половином IX века основана је и тема Стримон која је обухватала поречје Струме (62). Словени, који су у то време већим делом и покрштени, несумњиво плаћају данак византском стратегу (63).

Крајем VIII века у односе и сукобе између Македонских Словена и Византије упада Бугарска. Године 773 бугарски хан Темеринг угрожава словенску Верзитују (64). — У то време помиње се и „архонт Словена Верзитује“, који се 799 налази и у једној завери против византиске царице Ирине.

Почетком IX века, пошто је потпуно овлада Словенима на Пелопонезу, Византија је инфилтрирала Византинце из свих тема на територију на којој су настањени Македонски Словени, углавном да би спречила продирање Бугара (65). — Као реакција на то 811 удружени Бугари и Словени налазе се против Византије (66). — У даљим вестима забележен је један већи устанак Македонских Словена (67). — Тек је византиски цар Василије I (867-886) успео да до краја њима овлада „погрчивши их, подвргнувши их управљачима на ромејски начин, и подаривши им крштење, ослободи их ропства сопствених владара...“ (68). — Овом начину подјармљивања Словени су пружали велики отпор „сматрајући бољим да их уништава поглавица из сопственог рода него да се покоравају Ромејцима и да се повргавају законима“. Наводно, чак и они који су „примили светињу спасоносног крштења... утолико колико до њих стоји, чувају склоност према старим обичајима (69).

(61) Византиски извори..., *Miracula s. Demetrii*, J, стр. 177. — И Теофан, стр. 222.

(62) Исто, *Miracula s. Demetrii* II, стр. 200. — Крајем VII века Византија је имала само две теме — Тракију и Хеладу. Почетком IX века основана је тема Кефалонија (Јонска Острва).

(63) Исто, Теофан, стр. 209.

(64) Верзитуја је захватала централни део Македоније — пределе око Охрида, Битоља, Преспе, Прилепа и Велеса. Настањивали су је Словени звани — Брсјаци (Исто, Теофан, стр. 233).

(65) Исто, анонимни писац из IX века, стр. 251.

(66) Исто, житије Георгија Декаполите, стр. 255.

(67) Исто, „Тактика“ Лава VI, стр. 260.

(68) Исто, стр. 260.

(69) Исто, Јован Каменијат, стр. 267.

Из ових обавештења виде се неколико врло важних чињеница о друштвено-политичком развоју Македонских Словена у Византији. Прво, да је процес подвргавања византиској власти текао не само кроз борбу између две војске — словенске и византиске — већ и кроз сукоб старих словенских обичаја и римско-византиских закона, чак и кад се деловало путем хришћанске пропаганде тог „ефикасног оруђа хеленизације и смиривања варварских народа“ (70). И друго, да се у раслојавању словенског друштва у току једног века огромно напредовало кад је византиски писац могао да каже да су Словени уништавани и „од сопствених поглавица“ пре покорављања Ромејима.

Због тога је борба против Византије и Бугарске и после ових мера настављена. Процес унутрашњег развоја и тежња старешина македонских племена за сопственом политичком афирмацијом није дозвољавала мирно подвргавање византиској, односно бугарској власти. — У једном од већих устанака против Бугара са центром у Верзигији, на челу са брљачким кнезом Самуилом — оснива се и држава Македонских Словена или „Самуилово царство“.

Посебну историју ван византиског утицаја имала су словенска племена у пределима Источних Алпа — или Карантанији. — У склопу племенског савеза чешко-моравских Словена са војсковођом Самом и они су се, под својим кнезом Валухом, око 630, ослободили аварске власти. — Али док се елементи њихове државности нису још јасно ни испојили, већ потпадају под власт Германа (745). Како је, међутим, текао развој Карантанских Словена у раздобљу од стотину година њихове независности не може се детаљније пратити, јер нема сигурних података. Ипак, несумњиво је да су се у том времену могли територијализирати и развити сопствену производњу која је и код њих послужила као основ друштвеном раслојавању јасно уочену тек под влашћу Германа. — Карантански Словени или Словенци, у оквиру феудалне франачке државе, имали су извесну локалну самоуправу, која се састојала у праву народа да бира сопствене кнезове. — После устанка Панонских Хрвата 819 под кнезом Јудевитом Посавским, коме су се прикључили и Карантански Словенци у борби против франачке власти, аутономија им је укинута. На место домаћих кнезова дошли су немачки грофови, а поглавари Словенаца утопили су се у франачке феудалце губећи своје племенске особине.

О словенским племенима која су се населила у залеђу далматинских градова и у данашњој Славонији, а од којих се доцније формирала хрватска народност, мало има података пре IX века. — Године 678 забележено је да „становници западних крајева, аварски хаган и тамошњи краљеви, егзарси, касталди и поглавари западних народа, пославши преко посланика дарове цару (византиском), затражише да:

(70) Исто, стр. 268.

се и њима дају благодети мира. Цар попусти њиховим молбама и одобри им мир као господар“ (71). На основу ове вести мисли се да је овде реч о словенским племенима („западним народима“) у доцнијој Хрватској, која су тада признавала византиску власт, а византиски цар њима власништво територија које су већ били запосели. Архонт, егзархонт, рекс — биле би титуле њихових вођа (72). — Међутим, изгледа да је власт византиског цара над овом групом Словена била више фиктивна. Отуд су и они могли имати дужи период мирног развитка — од досељења до појаве Германа, односно Франака у Панонској Низији и Истри. — Крајем VIII века, док је Византија ратовала с Арабљанима и Бугарима, — пошто је разбила Аваре — франачка држава је силно ојачала и проширила се с тенденцијом да захвати све негдашке римске територије. Почетком VIII века она подвргава својој власти и словенска племена у Далмацији и у Словенији. Кнезови оба дела будуће хрватске државе помињу се као вазали франачких краљева с обавезом учешћа у ратовима на страни Франака (73).

Најмање података имамо о оним словенским племенима која су населила централни део Балканског Полуострва — области Пиве, Таре, горње Дрине, Лима, Ибра, горње Западне Мораве. У ком су моменту и она признала власт Византије и у којој мери није познато. Извесно је толико да тематско уређење овде није спроведено, те се претпоставља да су се од досељења, скоро у току два века, могла мање-више мирно развијати, односно без већих спољних утицаја. Зна се даље да је један од кнезова из ових области, по имену Властимир, средином IX века тежио да прошири свој утицај и на Словене у Далмацији, као и на Македонију. Ово је, наводно, изазвало рат с Бугарима у коме су Бугари за извесно време, били сузбијени. По Властимировој смрти управљали су његови синови — Мутимир, Стројимир и Гојник. У то време изгледа да су већ били код ових племена установљени и извесни класни односи, на којима се заснивала и владавина ових кнезова, пошто нису више долазили на власт по избору већ по наслеђу. Има, наиме, помена да су два роба поклоњена бугарском владару Борису, уз друге дарове, од стране Мутимирових синова. Ро-

(71) Како је дошло до тога да се ова словенска племена назову хрватска, није познато. Највероватније је да је међу масом словенских племена са разним именима у залеђу далматинских градова постојало и племе са именом Хрвати. У борби око погодних територија за настањивање и организовање живота и производње истакло се једно племе око кога су се окупиле мања племена истог порекла узимајући у том процесу спајања име већег и чвршће организованог племена — овде Хрвата. Хрватско име се могло јаче афирмисати по досељењу и у борби против спољних непријатеља, а за одбрану племенске слободе. Као најјаче и најборбеније оно је могло и у том циљу окупити околна и мања словенска племена која су се утопила и именом у централно племе. — Сличан процес догодио се вероватно и код Срба. И једна и друга групација словенских племена постала су основ формирања двеју народности.

(72) Византиски извори..., стр. 224.

(73) Кнез далматинско-хрватски „спрам франачкога владара преузео је... као и панонско-хрватски кнез, дужност, да ће на царски позив вјерно вршити војну службу“ (Фердо Шишић: Преглед повјести хрватског народа, I књ., стр. 72, Загреб, 1920).

бови су овде могли бити ратни заробљеници, који више нису ослободжани, или осиромашени сељаци, запослени као кућна послуга или у земљорадњи на владаочевим поседима. Кад се узме у обзир да су ова племена запосела врло плодне терене погодне и за развитак напредније производње — у сточарству и земљорадњи — онда је разумљиво што се овде могла формирати држава око српских племена, способна да укључи у свој домен и друге мање словенске државице у току даља два или три века.

* * *

Иако се историја Јужних Словена, од досељења на Балкан па до појаве њихових држава, не може пратити у детаљима, са сигурношћу се може тврдити и на основу мало података да се и код њих државе јављају из антагонистичких друштвених односа, у фази распаѓања родовско-племенског поретка. Са територијализирањем родова и племена у областима бивше римске империје и са преузимањем затечених облика и односа производње, бар на неким местима, код Словена је убрзано стварање имовинских разлика у оквиру старих заједница, што је послужило као подлога и класном раслојавању. Али, поред унутрашњих фактора томе су много допринели код Словена и неки други, спољни елементи. Јер, мало има народа који су у процесу настанка својих државних организација имали такозвани „чист“ развитак од гентилног уређења до државе, без већих кретања са првобитног терена и без знатнијих спољних утицаја. Такав, аутохтон развитак са постепеним друштвено-економским променама у оквиру гентилног уређења имале су неке грчке робовласничке државе, као Атина на пример, или, неке државе Старог Истока, као египатска држава. Напротив, код европских народа, односно код германских племена која насељавају највећи део данашње Европе почев од IV века наше ере, као и код Словена који се насељавају од краја VI века, државе настају под знатним спољним утицајима. Већ самим тим што се јављају у областима негдашњег римског царства неминовно су морале преузети не само део друштвено-економских односа и начин привређивања, већ у многоме и затечен државноправни поредак. Под деловањем римско-византиског државног уређења и римско-грчке културе, уз инфилтрирање латинско-грчког становништва међу Германе и Словене, и обрнуто, мењало се германско-словенско гентилно уређење. На место генса појавила се код Германа — марка као територијална јединица, а на место рода појавила се код Словена — сеоска територијална општина. Овим променама несумњиво су најављене државе. Међутим, код Словена, осим ових услова, постојала је и једна посебна специфичност у раслојавању родовско-племенског поретка. Наиме, док је западни део римског царства нестао под навалом Германа, источни се одржао још хиљаду година и непрекидно деловао на

балканске Словене. То деловање вршило се најчешће у ратовима и са покрштавањем Словена.

Ратови са Византијом и Бугарском, а на западу и са франачком државом, учврстили су словенске међуплеменске савезе, усавршавали ратну вештину Словена и њихово наоружање (74). Затим, ови ратови учвршћивали су и положај словенских војсковођа, оправдавајући и њихову неопходност, мирећи саплеменике са „ропством сопственим поглавима“ пред невољама које би их снашле победом непријатеља и натурањем њиховог пореског система још неусавршеног код Словена. Осим ратова, и војна организација посебно византиско тематско уређење, онамо где је спроведено, као у Македонији и Далмацији, најефикасније је деловало на компактност словенских племенских целина. Са тим уређењем саплеменици, дотле припадници одређених родова, отргнути из њих, постали су поданици, војни и порески „обвезници“, на свом приватном малом сеоском поседу у оквиру византиских територијалних општина. Са овим променама и дотадашњи облици регулисања друштвених односа и кажњавање од стране самог друштва у оквиру старих заједница, изгубили су важност. Заменили су их византиски закони у којима је све било предвиђено. Не само дажбине и порези, већ и надлежни органи, и казне, и начин кажњавања за кривична дела учињена, не у роду и племену, већ у територијалним општинама. — Уз ратове с Византијом много су допринели раслојавању словенског друштва и појави држава и међуплеменски сукоби око територија и за погодније услове живота. У тим сукобима мање територије спајале су се у веће, учвршћивале се као политичке јединице на земљишту Византије. Са проширивањем неких територија на рачун мањих смањивао се и број управљача (75) док је јачала функција главног војсковође и проширивала се његова надлежност. Са проширивањем територије, сужавала се надлежност мањих војсковођа и локалних поглавара који су неосетно дошли, са утапањем своје територије у централну област, према главном војсковођи у подређен положај. Тако је настала „централна власт“, битни претставник државне власти у феудализму. Та власт се изграђивала не само у ратовима, већ и уз непрекидно деловање супротних елемената у словенском друштву који су тежили одржавању традиција — изборности старешина и старим „правицама“. Међутим, и у том процесу одлучили су, у прилог наслеђивању функција старешина, нови својински односи, не само преузети од Византије, већ развијени у самом друштву у току два века привредног развоја Словена на Балкану.

(74) У једној опсади Солуна, крајем VII века, помињу се код Словена „стреле тек пронађене и... оно што нико из нашег нараштаја није ни знао ни икад видео, чак за већину тога не могосмо све до сада ни имена дати“. Затим, 680 год. помињу се и „тешко наоружани пешаци у словенској војсци“. (Византиски извори... *Migascula s. Demetrii II*, стр. 204 и 210).

(75) Тако се на рачун мањих словенских државица у IX веку — Хума, Неретве, Требиња, доцније Зете — проширивала Рашка, која је имала најбоље и привредне услове, те је лако постала центар окупљања једног већег дела словенских племена око Срба за учвршћивање српске државности.

Међутим, од свих спољних елемената на раслојавању словенског друштва, најефикасније је деловало — покрштавање Словена. Са геслом византиско-франачких мисонара — „подај богу божје, а цару цареву“ — експлоатација страних поглавара и домаћих старешина правдана је „божанским пореклом“ и неопозивим налозима „виших сила“. Да би деловање мисионара међу паганским Словенима било што ефикасније осниване су и посебне словенске црквене општине и епископије, при чему се није тако исто водило рачуна о племенској и родовској припадности верника и њиховим ранијим територијама. Уз општине и епископије, попове и епископе, обавезно су долазили и такозвани „духовни дугови“. Убирање ових „дугова“ обезбеђивали су и византиска и франачка и словенске државе, пошто је хришћанска пропаганда била једно од ефикаснијих сретстава подјармљивања поданика. Отуд, и отпор Словена покрштавању под видом сукоба између „стarih обичаја и државних закона“. На крају, успех су мисионарима обезбедили словенски поглавари, сада већ владари „по милости божјој“, а не по избору, који су у томе видели и свој интерес, повежући се врло често са горњим слојевима и византиског и франачког друштва. — Тако су и код Словена, у току рађања њихових држава, „економски услови и материјална сретства прибавили сили победу“ (Енгелс).

На крају, може се закључити да је и код Словена јака војна организација изграђивана у тешким ратовима и међуплеменским сукобима дала државне органе, као и код Германа неколико векова раније, а степен развитка друштвене производње, односно натурална привреда са доста примитивном земљорадњом и сточарством у опустелим и разореним областима Балкана — друштвену епоху, феудализам, и њему одговарајући државни облик — монархију.

Др. Ружица В. Гузина

ПИТАЊЕ УЗРОЧНОСТИ У ОСИГУРАЊУ

1. У нашој правној литератури питање узрочности је разматрано врло мало у посебним, том питању посвећеним монографијама (1), већ је то питање разрађивано у оквиру дела која третирају целоку-

(1) Тако др. В. Furlan: Problem pravne kauzalnosti, Zbornik znanstvenih razprav, XIV letnik (1937/38) др. S. Lapajne: Spori v pogledu vzročne zveze, Zbornik znanstvenih razprav, XI letnik (1934/35); Vladimir Solnar: Le rapport de la cause à effet et le droit positif, — Revue de Droit pénal et de Criminologie, 1937; Т. Живановић: Појам узрока у кривичном праву, Архив, 1910; исти: Du principe de causalité efficiente en Droit pénal, Paris 1908; исти: Ursachenbegriff im Strafrecht, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1910; Кулаш: Принцип каузалитета у кривичном праву, Бранич, 1934; Ј. Црногорчевић: Један поглед на проблем узрочности у кривичном праву, Архив, бр. 2/1952.